

Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921)*

JURAJ BENKO

Rodina ako sociálny útvar je typickým prejavom primárnej ľudskej sociability. Je vytváraná na základe príbuzenských pút – predovšetkým pokrvných vzťahov a vzťahov sformovaných manželstvom. Samotné príbuzenstvo je však z historického hľadiska širší koncept a všetky sociálne univerzá založené na báze príbuzenských vzťahov nemôžu byť výlučne definované len v pojmoch biológie a manželstva. V spoločnostiach existovali a existujú aj tzv. fiktívne príbuzenstvá, ktoré nefunduje pokrvnosť, manželstvo ani adopcia, čo však neznamená, že ako príbuzenské vzťahy majú *a priori* menší sociálny význam než tie „skutočné“. Nielen spolurodičovstvo a krstné rodičovstvo, ako najčastejšie uvádzané ilustrácie, môžu slúžiť ako príklady fiktívnych príbuzenských vzťahov. Táto kategória má ešte širší sociálny rozmer. Ako „bratia“ a „sestry“ voči sebe napríklad vystupujú členovia religiózných alebo politických hnutí, stojacich v radikálnej opozícii voči existujúcej spoločnosti (sprevádzanej pocitom vlastného ohrozenia), čo nebýva len čisto formálny znak príslušnosti k spoločenstvu, ale býva aj emocionálne naplnený vzájomný vzťah. Rovnako budujú silné príbuzenské zväzky kriminálne siete či mládežnícke gangy, v ktorých sa tieto vzťahy stávajú dokonca organizačnými princípmi.¹ Fiktívne príbuzenstvá slúžia ako široké siete vzájomnej podpory, vytvárajú zmysel pre komunitu a zvyšujú sociálnu kontrolu. Môžu suplovať neprítomnosť skutočnej príbuzenskej siete, zároveň regulujú vzťahy s ľuďmi mimo vlastnej siete. Zvyčajne sú dobrovoľné a vyžadujú konsenzus medzi oboma stranami vstupujúcimi do zväzku.² Absencia tradičných príbuzenských zväzkov, vysoká miera individuálneho i kolektívneho ohrozenia a tým aj zvýšená potreba vzájomnej podpory, ako aj rodovo homogénne sociálne prostredie, sa spolu s inými faktormi spolupodieľala aj na existencii vojenských bratstiev – ďalšieho sociálno-historického fenoménu, ktoré možno zaradiť do opisovanej kategórie fiktívneho príbuzenstva.

* Štúdia vznikla s príspevím grantu VEGA č. 2/7183/27 „Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí“.

¹ K téme fiktívnych príbuzenstiev pozri: WAGNER, Richard A. Fictive Kinship. In: International Encyclopedia of Marriage and Family. New York : MacMillan 1995. Dostupné na internete 2. 2. 2009:

<<http://family.jrank.org/pages/630/Fictive-Kinship>>

² Tamže.

Ako v hlbokaj, tak i v nedávnej minulosti sa vyskytovalo v širokej škále obmien, od spontánne vzniknutých neformálnych útvarov až formálne organizované a intenciálne komunity založené na religióznych i politických ideách. Z prvej štvrtiny 20. storočia je pomerne známym príkladom religióznej vojenskej komunity saudské bratstvo Ikhwan (“súrodenci”, zorganizované v roku 1912), podieľajúce sa na hnutí za zjednotenie arabského polostrova vedeného Ibn Sa'udom. Na sekulárnych základoch – politických – sa v tomto období, presnejšie koncom prvej svetovej vojny, sformovala v Rusku aj iná špecifická vojenská komunita, v ktorej fiktívne príbuzenské zväzky zohrávali významnú úlohu a o ktorej ešte v tejto súvislosti bude reč – československé légie.

Či už ide o reálne (rodina) alebo fiktívne príbuzenské vzťahy, zo sociálneho hľadiska je vznik a neustála reprodukcia spoločenstiev založených na ich báze motivovaná predovšetkým potrebou ochrany a vzájomnej pomoci jej členov. Spoločenstvá fundované príbuzenským vzťahom sa obyčajne vyznačujú vysokou mierou sociálneho kapitálu, vrátane intenzívne prežívaných medziľudských vzťahov, vysokého stupňa dôvery, kooperácie a vzájomnej podpory – znakov typických pre malé sociálne skupiny, kam zaraďujeme aj rodinu.³

Načrtnutý teoretický úvod predikuje zámer nasledujúceho textu. Bude sa zaoberať mužmi, odvedenými z domovov na bojiská Veľkej vojny. Vojnový konflikt ich vytrhol z prostredia najbližšej rodiny, širších príbuzenských sietí a lokálnych komunít. Mnohí z tých, ktorí prežili, boli odlúčení od svojich blízkych nielen počas trvania vojny, ale aj v nasledujúcich rokoch bezprostredne po nej. V masovom meradle to bol prípad predovšetkým zajatcov a legionárov.⁴ Strata tradičného prostredia, ktorého stredom bola rodina, príbuzenstvo a miestna komunita, však nemusela nevyhnutne znamenať neprítomnosť kvalitatívne analogických vzťahov. Skutočnosť, že doma zanechali svoje rodiny, ešte neznamenala to, že v ich ďalších osudoch sa nevynárali sociálne alternatívy.

Štúdia sa delí na tri základné časti, vzhľadom na tri markantné zmeny v živote mužov

³ Koncept sociálneho kapitálu sa začal využívať v posledných dekádach pri analýze skôr makrospoločenskej súdržnosti. V každom prípade zahrňuje okrem iného hodnoty a normy reciprocity, dôveru v ostatných ľudí a spoločenské inštitúcie, pocit solidarity a zmysel pre spolupatričnosť s komunitou. ŠAFR, Jiří – BAYER, Ivo – SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, Vol. 44, No. 2, s. 248 a 264.

⁴ V otázke repatriácie zajatcov predstavovala prvá svetová vojna výrazné novum – do tej miery, v akej zajatí vojaci porazených štátov, nástupníckych štátov habsburskej monarchie a nemeckej ríše, rovnako ako ruskí zajatci v strednej Európe museli čakať na svoj návrat domov. V zajatí západných dohodových štátov – Veľká Británia, USA, Belgicko, Francúzsko sa nachádzalo koncom roka 1918 nachádzalo 800 000 väčšinou nemeckých zajatcov, ktorí boli repatriovaní do vlasti najskôr na jeseň 1919. Francúzsko držalo 400 000 zajatcov ako rukojemníkov a čiastočne s ich pomocou znovuvybuďovalo zničenú severofrancúzsku vojnovú zónu. Domov sa vrátili do polovice marca 1920, pol roka po uzavretí versailského mieru. (NACHTIGAL, Reinhard. Die Repatriierung der Mittelmächte-Kriegsgefangenen aus dem revolutionären Rußland. Heimkehr zwischen Agitation, Bürgerkrieg und Intervention 1918-1922. In: OLTMER, Jochen (Hrsg.). *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Paderborn : Ferdinand Schöningh 2006, s. 239) Zajatci z nástupníckeho Československa nepocítili spomínané novum len sčasti. Predovšetkým návrat zajatcov a legionárov z Ruska sa značne oddialil – hoci viac v dôsledku chaosu občianskej vojny, než na základe vedomého politického rozhodnutia. Zajatci z Ruska sa vracali vo viacerých vlnách až do konca roku 1921.

odvedených do vojny, ktoré ich mohli postretnúť medzi odchodom do vojny a návratom do civilu. Jednak (a) načrtáva základné rysy ich sociálnej adaptácie v armáde a potom (b) u časti z nich v ruskom zajatí. Omnoho podrobnejšie sa zaoberá (c) sociálnym prostredím a genézou špecifických sociálnych vzťahov v československom legionárskom vojsku v Rusku a odrazom tohto procesu medzi slovenským elementom v zajatí a légiách.

Prvá svetová vojna vtiahla, tak ako žiadna vojna pred tým, obyvateľstvo všetkých bojujúcich krajín do nových, nebývalých sociálnych situácií, ktoré bezprostredne nesúviseli len s rinčaním zbraní. Mobilizovaním 60 miliónov mužov do bojujúcich armád rozvrátila rodiny, navzájom odlúčila ich členov a tým ich zbavila tej najsamozrejmejšej sociálnej istoty vo všedných i kritických situáciách – možnosti navzájom sa o seba oprieť a vzájomne si pomôcť.

Za horizont každodenného života obyvateľstva, na fronty prvej svetovej vojny, odviezol vojnový štát vo viacerých mobilizáciách väčšinu mužského obyvateľstva v produktívnom veku. Táto skutočnosť bola citelná tak v lokálnom ako i celospoločenskom meradle. V jednotlivých vojnuvedúcich krajinách vtiahla z hospodárskej sféry do armády približne 35 – 60 % pracovných síl.⁵ Ženy, deti, starci, invalidi – rodinní príslušníci mobilizovaných vojakov – čelili novým ekonomickým a sociálnym výzvam v prostredí zdeformovanej rodiny i komunity, bez ohľadu na to, či išlo o tradičné roľnícke, robotnícke alebo stredostavovské rodiny a spoločenstvá. Čo sa týka slovenského obyvateľstva, masový základ armády tvorilo vidiecke mužské obyvateľstvo. Z hľadiska sociálnej pozície predstavovala väčšina spomedzi mobilizovaného slovenského obyvateľstva najnižšie ľudové vrstvy. Z hľadiska ich funkcie pre hospodárske fungovanie lokálnych komunit a jednotlivých jedno- či viacgeneračných rodín išlo o ťažko postrádateľných rodinných príslušníkov i susedov.⁶ Skutočnosť, že mobilizovaní muži boli nenahraditeľnými oporami rodinných ekonomík, závislých na ťažkej manuálnej práci, sa odrazila i v reakcii na vypuknutie vojny: „...kým vo veľkých mestách vojenské prisahy a odchody vojakov sprevádzali vonkajšie prejavy nadšenia, v menších mestách a na vidieku zaznievali obavy z toho, ako sa rodiny a rodinné hospodárstva zaobídu bez živiteľov.“⁷ Viac ako patriotizmus zmierňovalo beznádej vidieckeho obyvateľstva rýchlo sa šíriace presvedčenie, že budú doma skôr „ako opadne lístie zo stromov“, resp. „do Vianoc“.⁸

⁵ DAVIS, Gerald H.: Prisoners of War in Twentieth-Century War Economies. *Journal of Contemporary History*, Vol. 12, No. 4. (Oct., 1977), s. 626.

⁶ V rakúsko-uhorskej armáde bojovalo cez 70 % mužov v brannom veku, no v jednotlivých prípadoch na Slovensku bol podiel mobilizovaných ešte vyšší a v prípade, ako napr. Sučany, dosiahol začiatkom roku 1917 90%. HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava : Pravda 1987, s. 67

⁷ DUDEKOVÁ, Gabriela. Hrdinskí vlastenci, barbarskí nepriatelia a nebezpeční vlastizradcovia. In: *Storočie propagandy*. Bratislava : AEP 2005, s. 19. K menšej euforickej odozve na vidieku prispel i fakt, že vplyv štátom organizovanej provojnovnej propagandy na vidieckych perifériách spoločnosti nemal až taký priamy dosah a nebol schopný vyvolať davové nadšenie tak, ako vo väčších mestách.

⁸ VERČÍK, J.: *Životopis J. Verčíka I. Strojopis*. ANM Praha, f. Verčík, kr. 1, a. j. 2a, fol. 39

Už len tým, že pozostalí rodinní príslušníci v zázemí – najmä ženy v produktívnom veku – nahrádzali uprázdnené miesta po mužoch v rodine, širšom príbuzenskom a miestnom spoločenstve, sa prekonfigurovali i sociálne a ekonomické role a vzájomné vzťahy medzi nimi. Zatiaľ čo milióny civilistov prechádzali z polí, tovární, baní, obchodov, úradov do kasární a vzápätí na front, na uvoľnené miesta v militarizovanom hospodárskom živote prichádzali ženy, deti a starí či pre vojnu nespôsobilí muži.⁹ Torzá rodín, „pozostalých“ po mobilizovaných mužoch, zostávali aj napriek narušeným ekonomickým, sociálnym, socializačným i emocionálnym funkciám zomknutými spoločenstvami – domácnosťou, v ktorej jej členovia spoločne žili, statkami, ktoré zdieľali, jednoducho, každodenným úzkym a mnohými väzbami previazaným spolužitím. Naopak tí, ktorí sa ocitli v kasárňach, na frontoch či v zajatí, zrazu čelili novým a zároveň ťažkým životným situáciám izolovane – aspoň z hľadiska ich dovtedajšieho a samozrejmeho sociálneho zázemia.

Fakt, že zdeformované rodinné a príbuzenské spoločenstvá mali aj túto druhú, odlúčenú časť, sa tak vo vzťahu k problematike „rodiny vo vojne“ javí celkom prirodzene ako druhoradý. Spomínané milióny mužov boli mobilizáciou náhle zbavené primárnych sociálnych väzieb a vzťahov v rodine a komunite. Vzdialenosť, ktorá vznikla medzi vojakmi a ich rodinami, zostávala preklenutá na jednej strane silnými citovými väzbami k domovu a na druhej strane sporadickou či pravidelnou komunikáciou s blízkymi doma predovšetkým prostredníctvom korešpondencie.

Hoci mobilizovaní muži boli včlenení do vysoko racionalizovaného a funkčne špecializovaného systému armády ako atomizovaná masa jednotlivcov, zostávali ľuďmi s rovnakými sociálnymi potrebami ako predtým.

Odlúčením od rodín a odstrihnutím od dovtedy samozrejmych medziľudských väzieb sa u nich nestrácala samotná sociabilita a potreba spolupatričnosti so sociálnou skupinou, ktorá by mala podobne primárny charakter a funkcie ako rodina: ako sféra intímnych a spontánnych neformálnych vzťahov by uspokojovala sociálne potreby, ktoré neboli v rámci daných formálnych vzťahov saturované, a zároveň by predstavovala sféru úľavy od nárokov armádnych štruktúr, do ktorých boli včlenení.¹⁰ Nové sociálne prostredie – výrazne homogénny svet mužov – malo v tomto smere svoju špecifickú dynamiku. Vyňatie z primárnych a neformálnych sociálnych väzieb domova a zaradenie naopak do striktné

⁹ Napríklad, ako zaznamenal vo svojich spomienkach Václav Smrček, český robotník v Prešporke, prvými badateľnými signálmi týchto zmien boli ženy-sprievodkyne v električkách. VHA Praha, f. Smrček, k. 1. *Paměti z války 1915-1919, část I. V drápech militarismu*, strojopis, s. 1. *Národní noviny* z 26. 4.1917 písali v článku *Robotníčka, „niet fabriky, niet priemyslu, niet obchodu, železníc, kde by dnes neboli zamestnané ženy. Musia robiť toľko, a tak ťažko, ako chlapi, a dostanú najviac ak dve tretiny platu, čo dostávajú tí... že vo fabrikách robia (ženy) muníciu, že pracujú okolo dynamitu, ekrazitu a iných výbušných látok, to dávne vieme. A patrónové fabriky by museli zastať, keby ženy počali štrajkovať... Nie tak ako predtým, keď síce tiež robili po továrňach, ale len ľahšie veci: teraz sú všade - konajú všetku mužskú robotu...“* Cit. in: HRONSKÝ, ref. 6, 100.

¹⁰ K definíciám a funkciám konceptu primárnych skupín pozri: GEIST, Bohumil: *Sociologický slovník*. Praha : Victoria Publishing, a. s. 1992, s. 395-397.

formálnych armádnych štruktúr s ich vlastným poriadkom malo za prirodzený následok spontánne vznikanie novej vrstvy primárnych, neformálnych štruktúr a vzťahov – s vlastnými princípmi solidarity, normami spolužitia a hodnotovými orientáciami, ktoré sa vo svojom celku podieľali na formovaní stratégií prežitia v novej sociálnej realite, vo vojnových podmienkach. V armádnom prostredí sa na úrovni každodenného života vynárali nové siete vzťahov medzi jednotlivcami v rámci malých, priamo komunikujúcich a kooperujúcich skupín, či už boli identické s formálnym rozdelením vojska v jednotkách alebo neboli. Udržovali sa spoločným súhlasom zúčastnených a podriaďovali dobrovoľne uznanej autorite, bez ohľadu na to, či bola alebo nebola totožná s bezprostredným formálnym nadriadeným. Ich vznik a pretrvávajúce bolo určené, tak isto, ako u ich príbuzných v zázemí, predovšetkým základnou ekonómiou prežitia a zaistením vzájomnej ochrany a pomoci uprostred odlúštených formálnych štruktúr a najmä v kontakte s vonkajším svetom vo vojne s hrozbou bezprostrednej fyzickej likvidácii v boji – čo malo azda najvýraznejší podiel pre utužovanie silných, hoci nepokrvných vzájomných väzieb.¹¹

Akokoľvek, abstrahujúce tvrdenie, že sa z mobilizovaných mužov, vyňatých zo zväzkov primárnej sociability ich domovov stali zo dňa na deň absolútne izolované indivíduá, nezodpovedá rozmanitej skutočnosti. Mužom obliekaným do uniforiem sa nestrácali zo sociálneho obzoru ich rodáci, kamaráti či známi z rovnamej obce, mesta či kraja, niekedy dokonca i príbuzní, s ktorými boli zaraďovaní do vojenských jednotiek. Pretrvávajúce každodenné kontakty s nimi umožňovali preklenúť fázu úplného vykorenenia a atomizácie pri vstupe do armády, predtým, ako s procesom adaptácie začali vznikať nové väzby aj na základe iných faktorov, než pôvod. Jazyk a etnický pôvod však zostal významným združujúcim činiteľom v národnostne pestrej rakúsko-uhorskej armáde.

Vojna konfrontovala vojakov s celým radom hraničných situácií, v ktorých sa bolestne ukazovalo, že zaužívané životné stratégie nedokážu zdolať prekážky, ktoré vo každodennom živote pred nimi vystávali. Mobilizáciou a odchodom od rodín do neznámeho sociálneho prostredia tak začal pre milióny mužov proces novej, vojrovej socializácie,¹² v rámci ktorého

¹¹ Literatúra rôznej proveniencie a kvality opisuje zážitky a špecifické vzťahy, ktoré sa utvárali medzi vojakmi v rôznych vojnových konfliktoch. Svedectvá z tohto prostredia z obdobia Veľkej vojny boli častou témou svetovej i slovenskej beletristickej a s ňou sa prelínajúcej memoárovej literatúry (E. A. Remarque, E. Hemingway, H. Barbusse, zo slovenskej literatúry predovšetkým v autobiografickej práci Jána Hrušovského *Stála vojna, stála*. Bratislava : Tatran 1971).

¹² Pojem socializácie tu vo všeobecnosti označuje proces, prostredníctvom ktorého sa jedinec stáva schopným sociálne žiť v príslušnej spoločnosti. Tradične sa vzťahoval k prispôbovaniu detí sociálnemu celku, resp. ako neukončený proces, ktorým človek prechádza celý život (GEIST, ref. 10, 404-408). Implicitne sa v definíciách pojmu pracuje s predpokladom, že sociálne prostredie si zachováva napriek svojej dynamike vývoja aj kontinuitu vzhľadom k životu jednotlivca. Táto štúdia sa však snaží zohľadniť zásadné zlomy, ktoré nastali v tejto otázke v živote mužov – vojakov. Prvý zlom a radikálna zmena sociálneho prostredia nastáva ich odvedením do armády a na front. K druhému zlomu a zmene sociálneho prostredia so všetkým, čo táto zmena zahŕňa, dochádza ich zajatím. Tretia zásadná a opäť niekoľkoročná zmena ich prostredia sa udiala u menšiny zajatcov vstupom do legionárskeho vojska s jeho špecifickým sociálnym prostredím. Posledná ruptúra u tých, ktorí prežili, prišla s ich návratom domov.

boli chtiac-nechtiac nútení osvojiť vzorce správania, umožňujúce sa konfrontovať s každodennými životnými výzvami s čo najmenšími ujмами na psychickej a fyzickej integrite. Nesúvisel len s osvojovaním si organizačných či disciplinujúcich noriem a hodnôt armády. Pre život a prežitie bol minimálne rovnako dôležitý socializačný proces prebiehajúci aj v neformálnej sfére vojenského prostredia. Spoluvytváranie a súčasne introjekcia noriem a hodnôt spoluzitelia vracalo v istom zmysle mužom v armáde to, čo odlúčením od rodín a komunit stratili – pocit spolupatričnosti.

Pokračovaním a ďalším prevrstvením frontovej skúsenosti bolo pre osem miliónov vojakov bojujúcich armád zajatie. Zároveň vystavilo mužov v uniforme novým socializačným vplyvom. Toto špecifické sociálne prostredie prinášalo ďalšie sociálne skúsenosti, a tie zase formovali hodnoty a postoje, ako aj nové vzťahy a väzby, o ktorých vypovedajú svedectvá v podobe množstva spomienkovej literatúry zajatcov zo strednej Európy.¹³ Najviac vojakov rakúsko-uhorskej armády sa ocitlo v ruskom zajatí, na ktoré sa v tomto texte aj sústreďujeme. Počas prvej svetovej vojny sa vo viac ako troch tisíckach zajateckých táborov Ruska ocitlo okolo 2,4 milióna vojakov. Podľa oficiálnych nemeckých a rakúsko-uhorských úradných údajov týkajúcich sa vojnových zajatcov išlo o 2 111 146 rakúsko-uhorských, 158 104 nemeckých a 51 000 tureckých a bulharských vojakov.¹⁴ Zajatie, pokiaľ sa konkrétne zameriame na ruské zajatie, už možno v mnohých ohľadoch chápať ako sociálnu alternatívu voči životu doma. Najmä pre relatívne veľkú časť tých, ktorí do zajatia padli v prvých týždňoch a mesiacoch tzv. pohyblivej vojny.¹⁵ Zajatci oproti frontu zakúšali už dvojité exil: nielen odlúčenie od svojej vlasti, ale aj od vlasti vo vojne.¹⁶ Táto situácia prejavila ďalším, ešte hlbším narušením komunikačných väzieb na rodiny doma, ich dočasným alebo aj úplným pretrhnutím. Pre rodiny zajatcov predstavovala táto fáza najtraumatizujúcejšiu epizódu vojny: stratili na celé mesiace akýkoľvek kontakt so svojimi príbuznými, bez vedomia toho, či sú živí alebo mŕtvi.¹⁷ Zo života mužov v rozpadajúcich sa uniformách c. a k. armády sa vytratil mechanizmy a inštitúcie, ktoré dovtedy kontakt s domovom sprostredkovali, a nové (napr. Medzinárodný červený kríž) boli spočiatku

¹³ Čo sa týka ruského zajatia, už bezprostredne po vojne spracovalo mnoho autorov svoje zážitky do literárnej formy – až na pár výnimiek s nízkou literárnou kvalitou a obsahovou uniformitou. Celkovo od konca prvej svetovej vojny sa objavilo okolo sto titulov tejto spisby. WURZER, Georg. Die Erfahrung der Extreme. Kriegsgefangene in Rußland 1914-1918. In: OLTMER, ref. 4, s. 97-98.

¹⁴ WURZER, ref. 13, s. 97. Pozri tiež: PICHLÍK, Karel. K otázce navrátilců z ruského zajetí, *Historie a vojenství*, 1962, č. 1, s. 92, ako aj PICHLÍK, Karel – KLIPA, Bohumil – ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *Českoslovenští legionáři*. Praha : Mladá fronta 1996, s. 54.

¹⁵ Najväčší počet z rak.-uh. vojakov a dôstojníkov padol do ruského zajatia v prvých rokoch vojny, počas ktorých zajatci tvorili najväčší počet všetkých strát, v roku 1914 31%, r. 1915 29% a r. 1916 25%. PICHLÍK, ref. 14, 92.

¹⁶ BECKER, Annette. Paradoxien in der Situation der Kriegsgefangenen 1914-1918. In: OLTMER, ref. 4, s. 24-25.

¹⁷ Vance, Jonathan F. (Ed.). *Encyclopedia of Prisoners of War and Internment*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2000. Dostupné na internete 11. 4. 2008: *History Reference Online*. ABC-CLIO.

<<http://www.historyreferenceonline.abc-clio.com/?bookid=9781576074114&loc=325&format=entry>>.

nedostupné. Separácia od rodín nadobudla ešte ostrejšiu formu a komunikácia sa zredukovala na sporadickú korešpondenciu. K pretrhnutiu väzieb na domov a rodinu prispela aj dĺžka zajatia, neurčitosť jeho konca, vzdialenosť od domova a na druhej strane i čoraz väčšia blízkosť iného, civilného života v Rusku, postupne odkrývajúceho nové životné perspektívy: prácu a s ňou istú ekonomickú nezávislosť, ženy, spoločnosť i kultúru.¹⁸ Práca v niektorom odvetví ruského hospodárstva bola predpokladom pre opustenie tábora. V októbri 1914 vydala cárska vláda inštrukcie o zaradení zajatcov k práci na štátnych stavbách, koncom februára 1915 vyšlo nariadenie o využití pri poľnohospodárskych prácach, v polovici marca 1915 sa vytvorila možnosť zamestnávať zajatcov súkromnými podnikateľmi v priemysle. Už koncom roku 1916 dosiahol počet zajatcov pracujúcich na stavbe železničných tratí, v baniach, závodoch a poľnohospodárstve asi jeden milión.

V samotných zajateckých táboroch oproti armádnemu prostrediu vzrástla miera odkázanosti na vlastné sily, vzájomnú pomoc, kooperáciu a solidaritu medzi zajatcami, vzhľadom na nízku úroveň starostlivosti o zajatcov, a to vo všetkých ohľadoch – od základných potrieb ako jedlo či teplo až po kultúrne potreby. Predovšetkým v zberných táboroch, a o to viac v prvom roku vojny, ktorý bol pre fungovanie zajateckých táborov ešte výrazným provizóriom, bola situácia pre zajatcov obzvlášť krušná, či už išlo o jedlo, bývanie, hygienu alebo zdravotnú starostlivosť. Ako píše jeden zo zajatcov, ktorí prešli legendárnou Darnicou na Ukrajine, „najviac úbožiacov zomrelo tu v zime roku 1914. Vtedy bola na mieste tábora len drôtená ohrada, v ohrade stáli len storočné sosny, ale nebolo, kam by zajatec sklonil hlavu, nebolo jediného stanu, jedinej zemeľanky. Zajatcov vodili do tejto ohrady, dali im motyky, píly a sekery a rozkázali im stavať zemeľanky. Skôr než bola prvá zemeľanka hotová, muselo päťtisíc zajatcov spať za treskúcich mrazov pri ohňoch pod borovicami. Každý deň ráno bolo mnoho z týchto úbožiacov zmrznutých, prišli noví zajatci, pochovali kamarátov, aby zas oni boli pochovaní tými, ktorí prídu po nich.“¹⁹

Ťažké prerušenie biografickej kontinuity, strata dovtedajších materiálnych životných štandardov, vykorenenie v priestore i čase postavilo zajatcov do novej situácie. V konfrontácii s ňou sa uplatňovali stratégie prežitia a zručnosti získané na fronte ako aj doma (napr.

¹⁸ PICHLÍK, K otázce, s. 92-93. Pozri tiež: WURZER, ref. 13, s. 112.

¹⁹ VALENTA-ALFA, Václav: *V ruském zajetí*. Praha : F. Topič 1925, s. 62-63. V tomto smere výrazný rozdiel medzi ruskými a rakúsko-uhorskými táborami nebol. Pre porovnanie: správa srbského poľného kuráta o zajateckom tábore vo Veľkom Mederi v hornom Uhorsku na jeseň 1914 hovorí: „V tábore nebolo ešte ani jedného baraka, ani jednej dosky a lavice. Nemali ani slamy, vôbec ničoho, len samé blato a vodu pod sebou. Vyložení všetkým nepohodám, dažďu, vetrom a zimou. ... Vojaci zajatci, ktorí z bojov prišli zmučení, museli v tábore žiť pod holým nebom viac ako mesiac, holi, bosí a otrhaní, vyložení všetkým nepohodám... Koncom októbra roku 1914 začal zúriť škvrnitý týfus. Po krátkom čase epidemia sa veľmi rozšírila, takže denne umieralo i vyše sto ľudí. Mŕtvych hromadne pochovávali, hádzali do vozíkov mŕtve telá a tak ich odvážali na cintorín“ KOVIJANIĆ, R: *Veľkomederské údolie smrti na hrobch 6000. srbských mučeníkov*. Bratislava 1936, s. 34-35. Cit. in: DUDEKOVÁ, Gabriela. Zajatci v prvej svetovej vojne. Význam a miesto memoárov vo výskume. In: SEKYRKOVÁ, Mílada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Ed. Práce z dějin techniky a přírodních věd 10. Praha : Národní technické muzeum 2006, s. 230-231.

remeselné zručnosti či podnikateľské schopnosti), a vytvárali a osvojovali sa nové. V prostredí zajateckých táborov sa udržiavali sa jednak vzťahy a skupiny vzniknuté už na fronte alebo spontánne vznikali nové, rovnako ako v armáde – na základe nielen determinantov daných pôvodom – príbuzenstvom, krajanstvom či jazykom, ale zároveň priestorovej blízkosti, priamej komunikácie a predovšetkým spoločného údelu, spoločne riešených problémov i cieľov. Popri nových vzťahoch poskytujúcich možnosti komunikácie, isté sociálne bezpečie a prísľub vzájomnej pomoci v kritických situáciách – na základe rôznych priateľstiev (rodáci, kamarátstvo z armády či táborového baraku), vznikli iniciatívou zdola vo vnútri zajateckých táborov už aj formalizované sociálne štruktúry a inštitúcie – rôzne táborové organizácie, futbalové kluby, knižnice, divadlá i politické organizácie, a pod.²⁰

Medzi vyše dvoma miliónmi zajatcov v Rusku sa nachádzali aj desiatky tisíc zajatcov spomedzi slovenského etnika. Počas ich identifikácie po páde do zajatia priznávali predovšetkým buď slovenskú alebo maďarskú národnosť. Podľa toho bývali aj umiestňovaní do spravidla multietnických táborov na území ruskej ríše – či už v európskej alebo sibírskej časti, alebo v centrálnej južnej oblasti. V táboroch sa ocitali na pomerne malom priestore, na ktorom boli sústredení ľudia rozmanitých národností, profesií, vzdelania, konfesií, spoločenského statusu, politického presvedčenia či úplne apolitických, čo vytváralo takmer pre každého z nich podmienky značne odlišné od pôvodného prostredia.

Nielen zo sociálneho, ale i z kultúrneho i politického hľadiska prežívala drvivá väčšina zajatcov v prostrediach táborov bezprecedentnú skúsenosť. V zajateckých táboroch postupne vznikal pomerne čulý kultúrny, hospodársky i politický život. Ničím neobvyklým neboli táborové noviny, divadlo, športové kluby, hudobné koncerty či vzdelávacie kurzy, počínajúc spontánnymi prednáškami, končiac táborovými univerzitami. Vo väčších táboroch boli zriadené regulárne školy so študijným plánom a kvalifikovanými učiteľmi.²¹ Pobyt v zajatí predstavovalo aj pre tých najprostejších ľudí z chudobných vrstiev a zaostalých oblastí monarchie prostredie, poskytujúce omnoho viacej možností pre získanie širšieho všeobecného rozhľadu či svetonázoru a v rámci neho aj priestor pre v tej dobe hypnotizujúcu socialistickú i nacionalistickú osvetu, než mali doma.²²

²⁰ Zaujímavé pohľady na život v zajateckých táboroch ponúkajú aj slovenskí autori, bez ohľadu na to, aké bolo neskoršie politické vyústenie ich zajateckého života: na jednej strane možno spomenúť J. Jesenského (JESENSKÝ, Janko. *Cestou k slobode*, Liptovský Mikuláš 1946), ktorý po opustení tábora pracoval pre národné hnutie a na druhej strane spomienky komunistického internacionalistu L. Szántóa (SZÁNTÓ, Ladislav. *Október a moja cesta k marxizmu*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1967)

²¹ WURZER, ref. 13, 116. Iniciatívy ku kultúrnym, vzdelávacím a politickým aktivitám vychádzali predovšetkým z dôstojníckych kruhov obyvateľov táborov. Dôstojníci nepodliehali pracovnej povinnosti, dostávali mesačný žold a ich voľný čas bol prakticky neobmedzený. Ladislav Szántó (patriaci tiež k nižšiemu dôstojníctvu) opisuje mnoho kultúrnych a športových podujatí, ktoré vznikli v jednom z tých väčších táborov, v Krasnojarsku na Sibíri – ako vrchol kultúrnych aktivít zajatcov možno spomenúť založenie táborovej knižnice s niekoľko stotisíc zväzkami. Prítomnosť „stoviek vzdelaných ľudí“ viedla k organizovaniu prednášok, na ktorých sa Szántó okrem iného zoznámil i s marxizmom. SZÁNTÓ, ref. 20, 46-62.

²² BENKO, Juraj. Obraz sovietskeho Ruska a jeho funkcia v slovenskom ľavicovom diskurze (1917-1921). In: *Bolševizmus, komunizmus a radikálny socializmus v Československu*, sv. V., (eds.: Kárník, Z – Kopeček, M.) Praha: Dokořán, 2005, s. 47.

V dôsledku politiky slovenských a českých elít v Rusku a v Dohodových krajinách a ich národno-politického programu sa pre Slovákov (zajatcov či už z územia Slovenska alebo etnických enkláv napr. na Dolnej zemi) prakticky už od začiatku vojny otvorila ešte jedna príležitosť pre nadobudnutie mimoriadnej sociálnej skúsenosti – možnosť vstupu do dobrovoľníckych vojenských jednotiek budovaných na nacionálnom princípe.

Légie zo sociálneho hľadiska predstavovali posun v utváraní sociálnych vzťahov a väzieb medzi ich príslušníkmi. Sociálne prostredie, ktoré sa v nich vytváralo, už do veľkej miery zodpovedalo klasickému sociologickému modelu spoločenstva (community, Gemeinschaft)²³, založeného na dobrovoľnosti, spoločnom záujme, pocitoch prirodzenej solidarity a spolupatričnosti, živej neformálnej komunikácii a na úzkej, nielen vojenskej kooperácii.

Na vnútornej súdržnosti tohto spoločenstva sa odrazili rovnaké princípy vytvárania primárnych sociálnych sietí, ako tomu bolo aj na fronte či v zajatí. Každodenná priestorová blízkosť v oddieloch, barakoch či vagónoch – tepluškách, výrazná homogenita mužstva – veková, etnická, rodová i záujmová (návrat domov), navyše aj pocit neistoty a ohrozenia v neznámom svete mimo legionárskeho spoločenstva, viedli k vytváraniu úzkych vzťahov a väzieb typických skôr pre rodinu, resp. malé sociálne skupiny, než veľké formálne organizácie.

Najdôležitejší kohézny faktor pre legionárske spoločenstvo predstavoval jeho politický a sociálny ideál. Bol súčasťou ideológie rozvíjanej v legionárskom vojsku nielen jeho vojenskými elitami, intelektuálmi a umelcami, ale aj spontánnou kolektívnou tvorbou jeho príslušníkov. Ak aj priamo neparticipovali na diskurze naplnenom špecifickou idealistickou symbolikou a celom legionárskom folklóre (básne, piesne, obrazy, vlajky a pod.), tak minimálne boli v tomto spoločenstve vystavení jeho intenzívnemu pôsobeniu. Cez prizmu politickej vízie zdieľanej legionárskym spoločenstvom získal prvoradý spoločný záujem drvicej väčšiny zajatcov – návrat domov – konkrétnu politickú i sociálnu náplň: mal byť návratom do Československej republiky. Samotná predstava republiky však už bola konkrétne napĺňaná širokým i nekonzistentným obsahom, často až utopickým, romantizujúcim, mystickým, poznamenaný najmä aplikovaním reality či ilúzií legionárskeho spoločenstva na pomery v budúcej, resp. vzdialenej spoločnosti.

Kolektívne zdieľanie politickej a sociálnej vízie prepožičiavalo legionárskemu spoločenstvu,

²³ Tento pojem možno použiť s tou výnimkou, že légiám ako „kočujúcemu“ vojenskému spoločenstvu chýbalo geograficky vymedzené miesto, ktoré sa zvyčajne v definíciách chápe ako jeden zo základných atribútov tohto termínu. Tradične je komunita definovaná ako skupina interagujúcich ľudí žijúcich na spoločnom mieste. Pojem je rovnako používaný pre skupiny, ktoré sú organizované na báze spoločných hodnôt s vysokou mierou sociálnej súdržnosti, vo všeobecnosti v sociálnej jednotke väčšej ako rodina. V širšom význame pojem odkazuje k národnej komunite alebo globálnej komunite.

formálne organizovanému v rámci vojenských oddielov, novú kvalitu oproti neformálnym sociálnym vzťahom vojakov a zajatcov, ktoré v podstate neprekračovali svoje bazálne sociálne funkcie – predovšetkým vzájomnú ochranu a pomoc v podstate permanentne krízovej situácii. Hoci táto primárna sociálna „kvalita“ samozrejme bola prirodzenou, základnou súčasťou každodenného života v légiách, tu bola umocnená sekundárnymi ideologickými faktormi, ktoré nové spoločenstvo intenciálne fundovali a stmelovali. Ideologické spojivá v neformálnych vzťahoch navyše mali tendenciu nahrádzať osobné spojivá, založené na vzájomnej sympatii, dobrovoľnosti či charizme. Táto skutočnosť sa zároveň podieľala na splývaní formálnej, ideologicky legitimizovanej, a neformálnej sféry vojenského života légií.

Skutočnosť, že prostriedky k dosiahnutiu cieľa boli vojenské, zvyšovalo vonkajšie ohrozenie skupiny a spätne posilňovalo prirodzenú vnútornú súdržnosť. Legionári získali v občianskej vojne (1918 – 1920) s jej nevyberavými prostriedkami status obávaného nepriateľa bolševickej moci a aj cesta späť k zajateckému životu bola prakticky nemožná. Už vstupom do légií pred koncom vojny a symbolickým prevzatím záväzku voči národu prevzali jednotliví legionári na seba zároveň „*stigmatu zrady spojenú s porušením vojenskej prísahy*“, čo v prípade nového zajatia a odovzdania do rúk rakúsko-uhorskej armády znamenalo smrť.²⁴ Vstup do légií sa spájal s veľkou mierou osobného rizika, a rozhodnutie ho prijať predurčilo v neposlednom rade aj odhodlanie pre možné sebaobetovanie. Preto aj porušenie vnútrogrupinových noriem bolo nielen vážnym formálnym – disciplinárnym, ale i morálnym previnením, po ktorom v légiách často nasledoval charakteristický trest pre archaické príbuzenské či moderné ideové komunity – vylúčenie, resp. vyhnanstvo do sveta, ktorý pre kolektívne vnímanie predstavovalo nielen nebezpečenstvo a cudzosť, ale predovšetkým stratu bratských zväzkov a svojim spôsobom rodinného zázemia, ktoré poskytovala samotná komunita.

Súdržnosť legionárskych oddielov podporovalo nielen uvedomenie si spoločných cieľov a záujmov, ale aj uvedomenie si potreby jednoty pre prekonanie prekážok na ceste k cieľom. Tu pramenila i vysoká miera konsenzu ohľadne spôsobu konania ako aj ohľadne rozdelenia formálnych rolí v spoločenstve, čo podporovalo aj vytváranie vysokej miery neformálnych vzťahov medzi všetkými členmi spoločenstva (či už medzi šaržami a rádovými vojakmi alebo medzi vzdelanejšími a menej vzdelanými či negramotnými) v rámci vojska. Vo všeobecnosti vojenské (formálne) zorganizovanie vzájomných vzťahov bolo preniknuté a podporené všeobecným, neformálnym konsenzom radových členov vojenských skupín.

Faktorom výrazne zvyšujúcim kohéznym potenciál légií a sociálny kapitál tejto vojenskej komunity bol princíp dobrovoľnosti vstupu do legionárskych jednotiek. V konečnom

²⁴ DVOŘÁK, Jiří. O strastiplné cestě některých československých legionářů (z Dobrušky přes Soluň do Francie 1917-1918). In: *Československé legie a první světová válka*. České Budějovice : Jihočeské museum v Českých Budějovicích 2002, s. 61.

dôsledku sa prítomnosť týchto faktorov odrazila nielen vo vojenskej akcieschopnosti legionárskej armády a v jej vysokom vojenskom kredite, ale prispievala k efektívnemu zdolávaniu prekážok technických či hospodárskych. Nevšednú kvalitu tohto vojenského spoločenstva so pokúsil vysvetliť splnomocnenec československej vlády pre Rusko, dr. Girsu: „...zvláštny ráz, ktorý sa líši od všetkých ostatných vojenských organizácií a ktorý je založený v princípe dobrovolnosti, má všetky dobré vlastnosti armády dobrovoľníckej a prirodzene tiež jej všetky slabé stránky. Nemôže žiť armáda dobrovoľníkov bez idey – bez veľkej idey a jedine tým, že naša armáda bola predchnutá celá veľkou ideou, možno vysvetliť ten podivuhodný jav, že tak dlhú dobu sa udržalo päťdesiat tisíc ľudí dobrovoľne v správnej vojenskej organizácii a mohli vykonať tak veľké dielo v okolnostiach neobyčajne ťažkých, nehľadiac na individuálne rozdiely jednotlivcov... Márne by sme hľadali v armáde našej to, čomu sa hovorí železná disciplína, slepé a bezmyšlienkovité plnenie rozkazov, konanie služby pre službu. Naš vojak nikdy nebol vojacom – strojom, disciplína mala vždy akýsi nádych špásovný a službu vykonával s chuťou len vtedy, ak z toho videl nejaký praktický prospech. Vojsko prejavovalo vždy dojem istej ľahkosti, ukáznenej voľnosti a ohromnej elastickejšti. Ak je v regulárnej armáde dôstojník dušou vojska, tak pozostáva naša armáda zo samých dôstojníkov. Kriticismus a individualita jednotlivca neobyčajne vyvinutá, čo nedovoľovalo vzniku železnej disciplíny, naproti tou spojovalo jednotlivcov v celok naozaj železný a hrozný, kedykoľvek sa ocitol v kritickej situácii.“²⁵

Popri politických ideách bola kľúčovou sociálnou ideou legionárskej ideológie, resp. „ducha légii“, ak to nazveme jej vlastným dobovým jazykom, idea bratstva. Bezprostredne pramenila v sokolskej tradícii, ktorá bola dôležitým duchovným i organizačným pilierom legionárskeho vojska, rovnako, ako sa pri nej odvolávalo na omnoho staršiu husitskú tradíciu. No aj bez ohľadu na konštruovanú duchovnú tradíciu, idea bratstva aj vo všeobecnosti predstavovala adekvátne, historicky zaužívané vyjadrenie vzťahov aj v iných analogických, výrazne homogénnych mužských skupinách s vysokou mierou súdržnosti (kohézie) a spolupatričnosti, či už išlo o alternatívne náboženské, vojenské alebo politické spoločenstvá.

Sociálne prostredie a situácia, v ktorých žilo legionárske vojsko, vytvárali pôdu pre vznik bratských príbuzenských vzťahov – vzťahov bratstva nie na základe pokrvnej príbuznosti, ktorá je v našom chápaní typická, ale ako fiktívneho bratstva. Miera, v akej sa tento proces vzniku príbuzenských, bratských väzieb dotkol všetkých príslušníkov spoločenstva a miera jeho hĺbky či trvácnosti je otázna. No spomienok, reflektujúcich jeho vznik i pretrvávanie je pomerne dosť – svedčia o hlboknej a precítenej väzbe, ktorá zanechala stopy i po návrate. Svedectvá opisujúce vlastným, osobitým jazykom zvláštne a dovtedy nepoznané vzťahy sú jednou z charakteristických tém legionárskej literatúry. Jedna z reprezentatívnych výpovedí:

²⁵ List dr. Girsu T. G. Masarykovi z Vladivostoku, z 7.2.1920. Archiv Ústavu TGM Praha (AÚTGM), fond (f.) TGM, R-republika 1918-1937, kartón (k.) 430, spis Ad legie 1920, Legionári v Rusku 1920.

„V légiách bratstvo nebolo prekážkou, ale precítenou skutočnosťou. Boli bratmi nie z predstieraného vlastenectva, ale zo vzájomnej úcty, pútaní jednou ideou, jedným cieľom. Spoločné nebezpečenstvo, spoločné odhodlanie na život a na smrť vytvorili medzi nimi zväzok priateľstva tak silný a čistý, že sotva by sme v dejinách našli iný podobný príklad.“²⁶ Skutočnosťou však je, že dejiny 20. storočia so svojimi vojnovými konfliktami priniesli viacero príležitostí pre prežitie a opísanie podobných sociálnych väzieb. Priniesla ich aj druhá svetová vojna, lokálne konflikty studenej vojny a éra po jej skončení.²⁷

Okrem iných sociálnych funkcií, idea a realita bratstva v légiách saturovala primárne sociálne potreby a nahrádzala odlúčením porušené rodinné väzby. Príslušnosť k legionárskej komunite nielenže mohla suplovať pretrhnuté väzby na domov, ale u mnohých mohla prispievať dokonca k potlačeniu väzieb na rodinu a príbuzenstvo, čo podporoval v légiách pestovaný romantický kult sebažertvy v mene ideálu. Jeho súčasťou bol aj akt prerodu, spočívajúceho v uvedomení si svojho poslania – podriadení individuálneho osudu pre dobro celku – národa. Voči „pozostalej“ rodine doma alebo voči novým vzťahom v Rusku prerod v osobných výpovediach rezonovala téma zabudnutia, ako to s romantickým pátosom opisuje vo svojom poslednom liste mladej ruskej dáme jeden zo slovenských legionárskych dôstojníkov: „Zabudnem na všetko, na čo sa len zabudnúť dá... Na sladký buchot srdca pri pohľade na vaše písmo, na žiarivé, životodarné teplo, ktorým ste tak štedro oslňovali moju dušu, vše takú skrehnutú, uzímenú ... Tam, kde sa ja sberám, zaburávajú dušou mocnejšie city ... Život? Čo je mne tvoja márnivá krása? Dušu moju naplní oblažujúca, sladostná istota, že z môjho mladého, mizerného života vzkĺči nový život, istota, že moja plamenná obeť zažne zázračnú iskru božiu, tlejúcu v hrudi všetkých príslušníkov toho malého kmeňa môjho pod Tatrami: sme deti jednej matere a sme na to na svete, aby sme sa radi mali, boli si bratmi a ako bratia pripravili si tu na zemi život rovnako znesiteľný pre všetkých...“²⁸

²⁶ Obrázky a vzpomínky československého vojska na Rusi 1914-1920 (spomienky Václava Šimurdu). Zubří : Muzejní rada muzea Zubří 2004, s. 53-54.

²⁷ V súvislosti so súčasnými vojnovými konfliktami píše publicista Stan Moore: ...niet pochybností, že vojaci v bojoch ukujú extrémne silné väzby so svojimi vojnovými kamarátmi. Spoločné znášanie bolesti, smrtiacich hrozieb, sústavného nedostatku a evidovanie smrti u iných vytvára intenzívny zväzok, v porovnaní s ktorým sa zdajú väzby futbalového či rugbyového tímu púhym nič. Vojaci v boji v literárnom vyjadrení pre seba žijú aj zomierajú. Rozvíjajú silný synergický vzťah, ktorý často koreluje s ďalšími závažnými kvalitami, ako česť. Považuje sa za čestné zachrániť mŕtve telá padlých kamarátov, aj napriek smrteľnému nebezpečenstvu. Považuje sa za nečestné byť neschopný všetko obetovať, vráťane svojho života, pre cieľe a ochranu svojich kamarátov. Toto patrí medzi najsilnejšie väzby medzi ľuďmi, a často sú známe rozbitia manželských zväzkov v prospech vojenských zväzkov bratstva. (MOORE, Stan. Is the bond of military brotherhood an intrinsic justifier for war? In: MediaMonitor Networks. <http://world.mediamonitors.net/content/view/full/17418>).

²⁸ GACEK, Mikuláš: Sibírske zápisky (1915 – 1920). Turč. sv. Martin 1936, s. 94. Iným príkladom prerodu a odhodlania obetovať individuálny život môžu byť slová z denníka neznámeho legionára: Nová epocha nastala v mém živote! Poznal jsem, že pro mne jiného východiska není. Že vlast žádá abych se s celou duší věnoval boji za svobodu svého národa. Proto jsem Vám nepsal, nebyť této doby naše láska upadla v zimní spánek. Jistě že mě pochopíte. Znáte moje – a nedivte se proto, že na Vás zapomenouti musím. Jsou vyšší zákony kterých se musím podrobiť. Beřu pušku do ruky, bych pomohl vybojovati národu svobodu, abych pomohl lidskosti na vítězné její cestě, „proti barbarství“, abych potíral Prusácký militarismus, abych zlo, které přineslo rozvrat do lidského štěstí, pomohl potříti stejným zlem, abych dal průchod spravedlnosti. Beřu zbraň do ruky ve jménu humanity. Chci nabídnouti své tělo střelám jako laciný prostředek k dobití lidského štěstí. Nemohu zůstatí pozadu, ale Vy o tom nevíte. Vy mě máte za mrtvého. Vaše oči blednou od slz. Vaše vlasy jako len prokvétají stříbrem. Jak by

Popri horizontálnej príbuzenskej sieti bratstva legionárske – mužské – spoločenstvo stmelovala vertikálna príbuzenská dyáda „otec – syn“. V diskurze légii sa hojne vyskytovala a rovnako bola aj intenzívne prežívaná. Neformálne označovala vzťah nižších a vyšších šarží ako vzťah k prirodzeným autoritám. V tomto smere najvyššou, trvale nespochybňovanou a uctievanou autoritou legionárskeho spoločenstva bola osoba „tatička“ Masaryka – jej kult zo strany legionárskej obce pretrval aj do dôb návratu do republiky a stal sa najvyššou inštanciou, s ktorou sa s dôverou obracali v prípade dezilúzií a sklamaní z vývoja v Československej republike. T. G. Masaryk bol popri dôverných osloveniach („tvoje deti“, „drahý tatičko“, „vdáčné deti tvojho pluku tisícere pozdravy a výraz svojej lásky a vdáčnosti“, „Tvoje deti-vojaci“)²⁹ oslavovaný slovami, v ktorých sa odrážajú i ideologické hodnoty legionárskeho korpusu v Rusku – ako „*ideový a mravný tvorca légii, prezieravý vodca, jediný autoritatívny učiteľ, a spravodlivý otec, stelesnenie boja demokracie s militarizmom a kapitalizmom... stelesnenie nového, krásneho a radostného života v československej Samostatnosti... vzkriesený Génius husitskej minulosti*“.³⁰ Masarykova vodcovská charizma a všeobecne rešpektovaná autorita tak mohla emanovať naprieč celou hierarchiou legionárskeho korpusu a autoritu prepožičiavala aj jeho dôstojníckym elitám.

O prechod do tohto špecifického prostredia javilo už od začiatku pobytu v ruskom zajatí záujem len veľmi málo slovenských zajatcov. Zvonka sa tento nový vojenský svet nejavil príliš prívetivo. Vzhľadom na podvyvinutú nacionálnu identitu väčšiny Slovákov,³¹ vojenský charakter jednotiek a celkovú cudzosť ideálov légii, viac odradzoval ako priťahoval. Nedôvera bola umocnená spočiatku vysokými nárokmi na tých, ktorí chcú do nich vstúpiť, hraničiacich až s puritánstvom – čerpajúcu ideovo sčasti z im cudzieho sokolského hnutia.

Dobrovoľnosť – motivovanú idealizmom – najviac charakterizuje najmä tú časť slovenských legionárov, ktorí patrili k Slovákom s vypestovanou nacionálnou identitou v modernom zmysle. Patrila k nim najmä slovenská národne orientovaná inteligencia, poniektorí slovenskí dôstojníci, ako Rudolf Viest či Vladimír Daxner, mali za sebou aj sokolskú minulosť. Práve tento segment sa stával najčastejšie aj vojenskou, politickou a ideologickou elitou

jste ožily, kdybyste znali mé rozhodnutí. Vy již jste pro mě žily na mne nezapomenete? a kdyby osud dopřál mi za vlast zemřítí, pak nashledanou jinde.” Slovenský národný archív (SNA), Zbierka (Zb.) Československé légie (1890) 1914-1920 (1948), k. 2, signatúra (sign.) 1b, Rukopisy legionárov.

²⁹ Príklad oslovení z listu Osvetového výboru 5. pluku československých légii z 19.9.1918: AÚTGM, f. TGM, R-republika 1918-1937, k. 430, fasc. Legie 1918, sign. 28c.“

³⁰ List prezidentovi od predstaviteľov 2. zjazdu československého vojska na Rusi. AÚTGM, f. TGM, R-republika 1918-1937, k. 432, fasc. Memoranda z 2. sjezdu čs. vojska na Rusi.

³¹ Jozef Gregor Tajovský, vášnivý podporovateľ myšlienky légii v Rusku a agitátor medzi slovenskými zajatcami, v zmysle svojho kréda „*a čo budete ako kamene, my vás okrešeme na povedomých ľudí a Slovákov...*“ ešte v roku 1917 apeloval vo svojich agitačných výzvach počas neveľmi úspešného náboru Slovákov na jar a v lete 1917 viac na regionálnu identitu krajanov a až vzápätí ju dával do súvislosti s národnou identitou. KVASNIČKA, Ján. *Československé légie v Rusku 1917 - 1920*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1963, s. 53.

v slovenskej časti légií. Generál Eduard Kadlec odhadol celkový počet tých spomedzi slovenských zajatcov v légiách do konca roku 1917, ktorí splňali pomerne subjektívne, no elitami zdieľané kritériá národnej uvedomelosti, asi na 200 ľudí.³²

Ani pri „elitných“ slovenských legionároch netreba redukovať celý komplex motivácií len na tento jeden idealistický podnet, ktorý by ich striktne oddeľoval od radových zajatcov-legionárov. Určite to neboli len rýdze ideály, ktoré deklarované ciele légií urobili dostatočne atraktívnymi natoľko, aby zajatci prijali bremeno vojenských rizík spojených so vstupom do československého vojenského korpusu. Najmä ku koncu vojny sa získavali zajatci viac na „knedlík se zelím“, heslá a prísľub zachovania vojenských hodností než na asketické vízie zakladateľov légií.³³ S premenou dobrovoľníckeho vojska na regulárne, elity lákali aj možnosti vojenskej kariéry a zároveň črtajúce sa výhľady na sľubované satisfakcie vo vlasti. S odstupom niekoľkých rokov, po návrate domov zhodnotil motiváciu elit zo svojej perspektívy jeden zo slovenských legionárskych dôstojníkov: „*Tí, čo v Rusku najviac lákali do vojska, tí sú vyznačení, tí pravdu predsa povedali, že „my budeme doma páni“. Ovšem, že oni tým nemysleli všetkých, iba seba!... Lež my sme sa niečomu naučili, t. j. došli sme k poznaniu, že všetko to, čo sa volá vlastenectvo, národovectvo, to „hejslovanie“, to bitie o prsa, to „fangličkárstvo“ atď. je iba jeden velikánsky klam. Klam, z ktorého ľud nikdy nemal nič, kým ostatní, ktorí toto rozpaľujú, si naliali plné vacky.*“³⁴

Slovenské politické a legionárske elity v Rusku ťažko niesli, že sú len nepatrnou menšinou medzi slovenskými zajatcami, zatiaľ čo väčšina bolo voči vstupu do bratského národného spoločenstva prinajmenšom indiferentná. Na jednej strane toto poznanie sprevádzalo sklamanie: „*Mnohí a mnohí naši bratia držia sa handár, v ktorých niekedy slúžili cudzím. Po tisícoch sa vŕajú v zajateckých táboroch vtedy, keď im otvárame dvere zo zajatia, aby sa i oni*

³² „*Po dobytí Sibíra v lete r. 1918, keď bola vyhlásená mobilizácia všetkých ešte v zajateckých táboroch sa nachodiacich čsl. príslušníkov, bol sriadený výchovný tábor Slovákov v Irkutsku, kde boli imperatívne koncentrované individuá slovenského pôvodu a vychovávané viac-menej kategorickými metodami k slovenskému národnému vedomiu. Teda z nacionalistického hľadiska chamrad'... študovanej inteligencie bolo len toľko, že sa mohli zaplniť aspoň dôstojnícke miesta; nepatrný ostatok slovenskej zajateckej inteligencie bol pri odbočke Nár. Rady zamestnaný agitáciou atď.*“ List gen. Kadleca in litt. K. A. Medveckému. In: MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat, zv. II.* Bratislava : Komenský 1930, s. 247. Pre spravenie: Slovenský legionársky dôstojník Ferdinand Klátik v liste Martinovi Oríškovi z októbra 1919 uvádzal počet dôstojníckej i nedôstojníckej inteligencie v 12. pluku M. R. Štefánika, do ktorého sa zaraďovali legionári-Slováci, na 60 až 70 ľudí. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, Martin (SNK-ALU), f. Oríšek Martin (1887 - 1966), sign. 205 A 2, korešpondencia Klátik Ferdinand – Oríšek Martin, 1918 – 1919.

³³ Rozčarovanie z týchto zmien neskrýval v úvode svojho súhrnu prác do roku 1917 na tému Českej družiny (*Epištoly k zajatcům a jiná revoluční prósa.* Praha : Památník odboje: Praha b. r.) generál Otakar Husák. Sú svedectvom o tom, že základné, do istej miery až religiózne princípy „Ducha legií“ sa vytvorili v Českej družine, a v légiách po roku 1917 zaznamenali skôr rozklad, než upevnenie. Odkrývajú princípy pôvodnej ideológie českého vojska, ktoré mali byť jeho katechizmom, bibliou i programom. Sám autor hodnotil svoje Epištoly, snáď ako ponuré a prísne, ktoré k vstupu do légií skôr odradzovali. Zároveň je tu vyjadrená dezilúzia z nových pomerov, že sú vojaci získavaní skôr na knedlík a na heslá, bol zástanca skôr tvrdého smeru – „*nic nesľubovať*“ a zložiť dôstojnícku hodnosť pri vstupe do vojska.

³⁴ SNA, Zb. Československé légie (1890) 1914-1920 (1948), k. 3 sign. 1c, Korešpondencia legionárov, Jozef Kaňa (list Ferdinanda Klátika zo Starej Pazovy).

*stali slobodnými vojakmi, bojujúcimi za veľké ciele...*³⁵ Na druhej strane rastúce personálne potreby légii vyžadovali pragmatické riešenie, ktoré bolo v krikľavom rozpore so základným princípom budovania légii – dobrovoľnosťou: „*Je všeobecne známe, že desné ruské pomery úplne podlomili dôveru k nášmu vedeniu i u mnohých ináč roduverných jednotlivcov. Z takýchto v krátkom čase urobiť zase ľudí, tým viac vojakov, možno iba radikálnymi prostriedkami ... Nikdy nedocielime výsledku mítingovaním a zhováraním sa so zajatci jako seberovnými, lebo tým nespravíme nadlomenú autoritu. Naším treba postaviť úrad, ktorý si musí každý vážiť, lebo má všetky prostriedky k udržaniu svojej autority.*“³⁶

Indiferentná väčšina slovenských zajatcov bola preto jednoducho mobilizovaná, presvedčovaná existenčnými výhodami,³⁷ prehováraná niekoľkokomesačnou agitáciou v sústreďovacom tábore Slovákov v Omsku a Novonikolajevsku, alebo priamo prinútená hrozbami legionárskych emisárov.³⁸

Nátlak, používanie drastických výchovných metód v irkutskom tábore i pomerne archaická nedôvera voči národným elitám a vôbec tradičné sociálne stereotypy vo vzťahoch voči pánom a inteligentom³⁹ popri cudzosti ideálov légii len zvyšovali nechť zajatcov vstupovať do légii. S takýmito dispozíciami nepredstavovali príliš vysoký kohézny potenciál pre legionárske spoločenstvo a vynucovaný vstup do československého vojska bol faktorom, ktorý tento potenciál ešte znižoval. Pobyt v irkutskom tábore s jeho prevýchovnou funkciou – osvetou, vzdelávaním, propagáciou národných ideí – mal túto indispozíciu zmeniť a vštepiť národné povedomie, čo malo nakoniec vyústiť k rozhodnutiu k dobrovoľnému vstupu do légii. Tento program mal len čiastočný úspech, o čom svedčia spomienky M. Gaceka: „*Každý deň bolo niekoľko takých, čo s plápolajúcim zrakom, rozochvení, trasúcou sa rukou podpisovali v našej izbičke alebo v rotnej kancelárii prihlášku do vojska... Ale koľko bolo takých, čo museli prekonať ťažký vnútorný boj! Stratení synovia národa... Ich cesta nazad bola vše celou kalváriou duševných muk... Ale boli i zaťatí, zatvrdilí, neprístupní ľudia. Takých bola veľká väčšina. Boli nám záhadní, ďalekí. S nimi sme si nevedeli rady. Nedali sa rozohriať, nedali si nazrieť do tajov temnej, zatuchlej, skornatelej duše. Nevedeli sme zabrnkať na pravej strune, vylúdiť z nej súzvučný akord ...*“⁴⁰

³⁵ Úryvok zo *Slovenských hlasov*, vychádzajúcich v Petrohrade. Cit. in: JESENSKÝ, Janko. *Spisy IX. Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914-1918*. Bratislava : Tatran 1968, s. 182.

³⁶ Vyjadrenie V. Daxnera počas mobilizácie Čechov a Slovákov v zajatí k myšlienke zriadenia výchovného tábora pre Slovákov v Irkutsku, cit. in: KVASNIČKA, ref. 31, 135.

³⁷ V tej dobe socialista Ladislav Szántó v svojich spomienkach poukazuje práve na túto motiváciu (zlepšenie materiálnych podmienok života) u mnohých zverbovaných: „*Na sibírske pomery, kde panoval hlad, si legionári žili ako prasce v žite. Taký legionársky ešalón, to boli tri vagóny vojakov a desať vagónov zmrznutých sviň, múky, kotúčov ementálskeho syra, južného ovocia. To bolo pre mnohých príťažlivé... Začiatkom roku 1919 prišiel za mnou Kafenda [Frico Kafenda (1883-1963), slovenský hudobný skladateľ, začiatkom roku 1915 narukoval, padol do ruského zajatia a strávil tam štyri roky, najmä v Irkutsku a Krasnojarsku a v légiách]. Bol už legionárom v Irkutsku. Nahováral ma, aby som vstúpil do légii, že sa tam majú dobre, nič nerobia, front nehrozí, cukru, mäsa, všetkého majú dosť.*“ SZÁNTÓ, ref. 20, 72-73.

³⁸ K tomu pozri: KVASNIČKA, ref. 31, 148-149.

³⁹ „*...Budeme musieť pracovať trpezlivo, pomaly, obozretne. Pospolitý náš človek je nedôverčivý...*“, GACEK, ref. 28, 178 pri zriaďovaní koncentračného tábora v Irkutsku.

⁴⁰ GACEK, ref. 28, 181-183. Vlastný vnútorný konflikt, ktorý predchádzal horlivému legionárskemu pôsobeniu, opísal i elitný príslušník československého hnutia v Rusku, Jozef Gregor-Tajovský, pri pohľade na dobrovoľníkov v radoch Českej družiny: *Oni odriekli sa všetkého (...)... Iba jedna myseľ, jeden cit ich unáša, že*

O väčšine slovenských legionárov v Rusku sa preto dá povedať, že primárne nevytvárali základy legionárskeho spoločenstva s jeho špecifickými vzťahmi, zásadami spolužitia, hodnotami a vôbec celou ideológiou. Vstupom do légií ich prijímali, osvojovali si a zdieľali až *ex post* – pod výchovným dohľadom svojich elít. Sociálne prostredie légií, v ktorom niekoľko rokov žili, malo vysoký potenciál formovať ich presvedčenie a postoje. Svojim akcentom na výchovu v nacionálnom duchu a vôbec vysokou ideologickou kontamináciou každodenného života sa odlišovalo ako od prostredia zajateckých táborov, tak i od primordiálnych komunít doma. Na procese socializovania v novej komunite sa tak podieľali ako samotné skúsenosti s každodenným životom v légiách, tak i vzdelávanie a výchova vo vlasteneckom duchu, k čomu v neposlednom rade patrila i drezúra a dril.⁴¹ Patrili k tomu segmentu légií, bez ohľadu na etnický pôvod, ktorému prostredie légií s panujúcim kultom osvetly a vzdelávania ich príslušníkov v národnom a republikánskom duchu, umožnilo osvojiť si nielen základné vzdelanie a kultúrny rozhľad, ale i politickú kultúru. Aj vďaka tomu sa po návrate domov sami mohli stať agentmi politickej socializácie obyvateľstva vo svojich domovských obciach a do veľkej miery i oporami nového československého režimu. V tomto zmysle možno hovoriť o politickom završení druhej, vojnovnej socializácie, procesom ktorej prechádzali od okamihu mobilizácie.

Medzi ideálmi bratského spoločenstva, figurujúcimi v ideológii légií a mnohovrstevnou realitou života v légiách nevyhnutne existovala trvalá, väčšia či menšia diskrepancia, ktorá sa však postupom času prehlbovala. Podiel na tejto tendencii malo viacero faktorov, ktoré sú významné pre vnútornú súdržnosť akýchkoľvek sociálnych jednotiek.

V dôsledku všeobecných organizačných zmien – pretváraním principiálne dobrovoľníckeho vojska na regulárnu armádu podľa striktného francúzskeho vojenského poriadku a odbúravaní jeho demokratických princípov – sa generovalo napätie medzi dôstojníckymi elitami a vojskom.⁴² Tento proces súvisel so splnením pôvodného a jasne zrozumiteľného cieľa,

ani, povedal by si, nejdú po zemi, tak neslyšný je ich krok. Svoboda národa! Svobodná svoja vlasť! To je ich vysnívané, ich zasľúbené bohatstvo. Za to idú borit' sa i umierať... Biedna moja mať, žena, decko! Prečo vás mám rád i v otroctve vašom? Prečo ťa mám rád, zotročená zem slovenská? A prečo vás nemám väčšmi rád? Až k obeti, až k samožertve, ako všetci títo hrdinovia? Ved' oni tiež majú matky, ženy, deti... GREGOR-TAJOVSKÝ, Jozef. Pozdrav dobrovoľníkom. In: *Rozprávky o československých legiach v Rusku*. Bratislava : Comenius 1920, s. 102.

⁴¹ V irkutskom výchovnom tábore, ktorí mal pripravovať slovenských zajatcov na vstup do légií, museli každý deň zajatci spamäti odrecitovať 14 Wilsonových bodov a boli podrobení tzv. občianskemu výcviku – naučiť sa politický katechizmus, zostavený veliteľom tábora a obsahujúcim 88 otázok, ako napríklad: čo sme my? (my sme Slováci); čo chcú Slováci? (Slováci chcú slobodu); čo chceme preto? (my chceme Československú republiku); prečo československú? (preto Československú, lebo sme s Čechmi bratia); čo je republika? (Republika je štát, v ktorom vládne národ); čo je monarchia? (Monarchia je štát, v ktorom vládne jeden človek). KVASNIČKA, ref. 31, s. 150.

⁴² K najznámejším dôsledkom tohto napätia patrí samovražda elitného legionárskeho dôstojníka – plukovníka Josefa Šveca, ktorá sa stala predmetom pomerne rozsiahlej legionárskej spisby a do istej miery aj mučeníckeho kultu. Pozri napr.: Kudela, Josef. *Aksakovská tragédie: Plukovník Švec*, Brno : Moravský legionář 1932, 2. vydání; Švec Josef Jiří. *Deník plukovníka Švece*, sv. I-II, Praha : Památník odboje 1920; Zeman Adolf. *Plukovník Švec*, Praha : Nakladatelství Sfinx 1933.

ktorý bol dovedy deklarovaný ako dôvod vzniku légii: zánik monarchie a vytvorenie Československej republiky. Ďalšie, už omnoho menej jasné a zrozumiteľné vojensko-politické ciele, ktoré v konečnom dôsledku len oddialili prvotný plán z doby zajatia – návrat domov, boli pre radové vojsko málo atraktívne a ich akceptácia bola omnoho nižšia. Miera identifikácie s nejasnou stratégiou klesala, vznikol zásadný nesúlad v otázke pôsobenia légii medzi elitami navzájom, nehovoriac o radovom vojsku. V dôsledku toho inštitút priamej demokracie vo vojsku (komitety), ako platforma pre nesúhlas so spoločnou stratégiou pôsobenia, sa ukázal byť kontraproduktívny pre ďalšiu misiu légii v Rusku. Zmyslom Štefánikovho rozkazu č. 588, ktorým sa rušili demokratické inštitúcie v légiiach, bolo predovšetkým upevniť ich disciplínu a akcieschopnosť v dobe, keď sa zmysel ich zotrávania v Rusku pre radových vojakov strácal. Nesúhlas bol sankcionovaný a formálne sa zmenil z prejavu vnútrospoločenskej demokracie sa na závažné protispoločenské chovanie. Spolu s organizačnými zmenami došlo i k preskupeniu hodnôt a ideí v oficiálnej ideológii: na úkor hodnôt demokratizmu, dobrovoľnosti a sociálneho ideálu bol vyzdvihnutý od nich izolovaný ideál vlastenectva⁴³, čo významne prispelo k procesu ideologického štiepenia.⁴⁴

Odraz týchto všeobecnejších tendencií nachádzame aj v rovine každodenných medziľudských vzťahov a komunikácie. Zo slovenských legionárov, ktorí zanechali svedectvo, si latentný rozpor medzi ideálom spoločenstva a meniacou sa skutočnosťou a následné rozkladné účinky pre vnútornú súdržnosť pozoroval na veľkej vzorke slovenskej dôstojníckej inteligencie jeden z jeho radov – dolnozemský Slovák Ferdinand Klátik. V jeho korešpondencii sa často prejavuje dezilúzia z dichotómie medzi slovami a činmi, z pokrytectva, rivality, neúprimnosti a opovrhovaní vo vzájomných vzťahoch. Strata vnútornej súdržnosti slovenského dôstojníctva, ktorá sa prejavovala aj stagnáciou osvetovej práce, stratou idealizmu a nárastom skepticizmu, je Klátikom interpretovaná ako dôsledok absencie zjednocujúcej vodcovskej autority medzi Slovákmi v légiiach.⁴⁵ Rovnako pretrvával aj nadradený, „kulturtrégerský“

⁴³ „Väčšinu legionárov ovládalo silné uvedomenie protireakčné. Mali nielen vlastenecký, ale tiež výrazný demokratický a sociálny ideál, a väčšina chýb, ktoré v styku s nimi vznikli, pochádzali z toho, že niekto apeloval na ich vlastenectvo, nestarajúc sa o ostatné vyvinuté stránky ich predstavivosti“ (PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu* I. Praha : Lidové noviny 1991, s.193

⁴⁴ Rozkladom súdržnosti sa vo všeobecnosti zaoberá aj dokument z archívu československého vojska na Sibíri. Opisuje tri fázy vnútornej kohézie légii. Prvá trvala od mája do augusta 1918, kedy vojenská sila légii kulminovala. Po nej nasledovala od septembra 1918 do februára 1919 (stiahnutie z uralského frontu do sibírskeho tyla) fáza s prvými príznakmi úpadku, ktorý už všeobecne pokračoval po februári 1919. Sprewádzalo ho ťažkopádne vojenské velenie bez jednotnej vôle, vyčerpávajúce boje s boľševikmi, podpora Kolčakovho prevratu zo strany OČSNR, avšak najmä to, čo pokladal československý vojak za svoju vojenskú a revolučnú úlohu – kapitulácia Nemecka a vznik ČSR. Depresiu využívala agitácia zvonka a následkom všetkých týchto faktorov bola odopieranie poslušnosti, samovoľné opúšťanie frontu, vojenské vzbury. Ako konštatuje dokument, „vnučená výchova v demokratických heslách zotrela pojem o poslušnosti, naučila mnoho premýšľať a slobodne všetko kritizovať“ AÚTGM, f. TGM, R-republika 1918-1937, k. 430, spis Ad legie 1920, Legionári v Rusku 1920.

⁴⁵ „Nám žiaľ!bohu treba Boha, idola, a jestli ho nemáme, tak ani robiť sa nám nechce. Sme málo podnikaví, samostatní a čakáme na druhých, lebo v nás niet vôle jednej osoby, ktorá by nás viedla....“ SNK-ALU Martin, f. Orříšek Martin (1887 - 1966), sign. 205 A 2, korešpondencia Klátik Ferdinand – Orříšek, Martin, 1918 – 1919, list z 28. 8. 1919; „Pracovať sa chcelo, ako aj dnes, ale ani vtedy, tak i dnes niet silnejšej autority. A u nás bez autority nič.“ Tamže, list z 25. 9. 1919.

postoj dôstojníctva k radovému vojsku. Svoje sklamanie zo slovenskej inteligencie, ktorá mala byť vzorom pre výchovu celého národného spoločenstva, ako aj sklamanie z rozporu medzi ideálom a skutočnosťou premietol Klátik do úvahy o nesúlade medzi budúcim uctievaním legionárskych elít a ich skutočnými zásluhami: „*Dakedy budú vd'ační potomkovia ukazovať na svojich „veľkých otcov“ a vezmi pod mikroskop každého z tých „veľkých otcov“ a kolkej veľkosti spatríš vzdor tomu, že ti mikroskop aj to najmenšie vo veľkosti ukáže! Preč od našej inteligencie, preč a v ľud ísť a tam vychovávať, vlastne pomôcť k výchove nových ľudí, lepších ľudí, než sme my, „veľké pokolenie.“*“⁴⁶

Známky vnútorného rozkladu legionárskeho spoločenstva, ideologická diferenciacia a čoraz väčšia reglementácia vojensko-sociálnych vzťahov však nemohli zvrátiť celkový socializačný proces, v ktorom si slovenskí, tak ako českí legionári v prostredí naplnenom idealizmom osvojovali politické a sociálne princípy „Ducha légii“. Stávali sa pevnou súčasťou ich presvedčenia, z ktorým sa vracali domov.

Slovenskí legionári po návrate k svojim rodinám domov a do svojich obcí a miest zápasili s mnohými sociálnymi a ekonomickými problémami. Ako napísal v poslednej vete svojich spomienok na Rusko jeden z nich, po vstupe na územie novej Republiky „svitol všedný, robotný deň“ (Gacek).

Výrazne boli poznačení samou sociálnou skúsenosťou z légii, ktorá bola navyše umocnená indoktrináciou „Duchom légii“. Legionári sa so svojimi pevne sformovanými postojmi a ideálmi mali stať v novom národnom štáte jadrom nových stredných vrstiev, tých vrstiev, s ktorými sú vo všeobecnosti späté občianske cnosti. K tomu, aby sa v tejto sociálnej formácii ocitli, im mali dopomôcť sľubované avšak len sčasti realizované satisfakcie – zvýhodnený vstup do štátnych a verejných služieb, živnostnícke licencie, ako aj prídely pôdy. Mnohí z nich pociťovali veľkú dezilúziu nielen z toho, čo po návrate do vlasti „mali získať“, no získali len sčasti alebo nezískali.⁴⁷ Napriek vlastnému pocitu nedocenenia boli zároveň ustavičným predmetom závidosti a nezičlivosti verejnosti, ktorá ťažko niesla „legionárske výhody“. Rozčarovanie panovalo medzi legionármi i z toho, čo stratili s ukončením legionárskej odysey a v novej republike nenašli – silný pocit spolupatričnosti k spoločenstvu, súdržnosť sociálneho prostredia, dôvernoscť vzájomných vzťahov i spoločenstvom prepožičanú dôstojnosť, no i jednotnú vôľu v politike a veciach verejných. Hľadanie jednotnej vôle, psychologickéj bázy, na ktorej stála legionárska komunita, sa konfrontovalo sa roztrieštenosťou politického života, straníckym partikularizmom, ktorý sa nakoniec dotkol i samotnej legionárskej obce. Istota v hodnotovej orientácii sa konfrontovala s nevraživosťou okolia v domovských obciach. Ako nositelia republikánskeho a nacionálneho

⁴⁶ SNK-ALU Martin, f. Oríšek Martin (1887 - 1966), sign. 205 A 2, korešpondencia Klátik Ferdinand – Oríšek, Martin, 1918 – 1919, list z 14. 12. 1919.

⁴⁷ Tohto problému sa všeobecne dotýkajú vystúpenia poslancov a medzi nimi aj bývalých legionárov (poslanci Markovič, Oríšek, David, Pík, Pocisk, Vrabec a iní) už na pôde Revolučného národného zhromaždenia v rokoch 1918-1920, ako aj v nasledujúcom volebnom období.

idealizmu a do istej miery nadstraníctva sa ocitali v izolácii uprostred „ľudu“, ba ako personifikácia nového československého štátu sa stávali aj objektom nenávisti.⁴⁸ V politických bojoch a demagogickej agitácii uprostred zlých sociálnych podmienok sa roztápalo presvedčenie aj tých najpresvedčivejších obhajcov statu quo spomedzi slovenských legionárov. Prichádzali do spoločnosti s omnoho menšou mierou sociálneho kapitálu – intenzívnych medziľudských vzťahov, ktoré nachádzali v špecifickej situácii legionárskeho vojska svoju prirodzenú artikuláciu v pojme bratstvo. Tradične ich mohli nájsť opäť len v tom „malom a všednom“ – v rodinách, no nenašli ju v novej spoločnosti, za ktorú bojovali. V nej nachádzali skôr pravý opak: starý byrokratizmus, sociálne konflikty, stranícky partikularizmus, individualizmus, ekonomický pragmatizmus, materializmus. Zásady spolužitia, aké sa rozvíjali v rámci legionárskeho vojenského bratstva, sa mali stať podľa očakávaní mnohých legionárov aj zásadami občianskeho spolužitia a sociálnym vzorom novej republikánskej komunity, rovnako ako boli legionári „vychovávaní“ vojenskými a politickými elitami k presvedčeniu, že oni budú authority a vzory konania v republike, či už vo svojich rodných obciach alebo vo verejnom a politickom priestore spoločnosti.

Ján Tvarožek z Brezovej dva roky po návrate v svojom liste skonštatoval: „*Ano, všetci sme si to ináč predstavovali! Boli sme príliš ideálni a chceli sme tvoriť jednu rodinu – celá republika, ale sme sa sklamali, že sme my iných názorov, ako naši doma je nam zazlievane. Naša republika ako aj celý západ nepozná vznešenejších cieľov ako je hnusný materializmus...*“⁴⁹

Poslední legionári sa vracali z Ruska koncom roku 1920, v čase, keď sa česká a slovenská spoločnosť v podstate už politicky, ekonomicky a sociálne vyprofilovala a normálny život sa riadil zákonitostami, ktoré málo zodpovedali legionárskym predstavám.⁵⁰ Najčastejšie rezonujúca veta: „*Takto sme si to nepredstavovali*“ – poukazovala na skutočnosť, že vízia, ktorú zdieľali počas rokov v légiách, ktorú si kolektívne vytvárali, vyfarbovali a ku ktorej boli vedení aj svojimi elitami i politickými elitami v republike, bola značne nereálna. Viac odzrkadľovala sociálne skúsenosti a vypestované ideály legionárskeho spoločenstva, než by

⁴⁸ Mnohí slovenskí legionári doma – vo svojich obciach, pociťovali so svojou minulosťou a presvedčením nevráživosť okolia. Legionár Jozef Kaňa v koncepte listu: „*Ale Vás upozorňujú vopred žeby že by sTe nemysleli že som Hlinkovec, nie ani nemôžem byť, ako legionár už ni... Národ si neváži nikoho... tak ja aj snama legionarama sme už na tom najkrajnejšom mieste udaní znenanvydeny že sa som pana Rašína na nas zavalil zo štvanicama...*“ (SNA, Zb. Československé légie (1890) 1914-1920 (1948), k. 3 sign. 1c, Korešpondencia legionárov, Jozef Kaňa). Ján Frolo, legionár z Ameriky píše: „*...Doma vo Folkušovej výčitky, prečo sme bojovali proti Maďarom, že sa nám nechcelo v Amerike pracovať a preto sa dali zverbovať...*“ (Národné noviny, č. 45, s. 1, z 23. 2. 1919) Martin Oríšek, jeden z popredných slovenských legionárov v Rusku, ktorý sa vrátil do ČSR v júni 1920, vo svojom článku poukazuje na to, ako sa chová obyvateľstvo k ruským legionárom. „*A tu som prišiel k rezultátu, že na vidieku o nás, o našej práci, ktorú sme konali za oslobodenie Slovenska, za tú našu slovenčinu, s ktorou organicky súvisia pomery Slovákov, – vedia veľmi málo, alebo celkom nič.*“ (Národné noviny, č. 186/1920, s. 2-3, z 18. 8. 1920).

⁴⁹ List Jána Tvarožka z Brezovej pod Bradlom z jesene 1922 Jozefovi Kaňovi z Dolnej zeme, ktorý sa v tom čase vybral hľadať živobytie do „Republiky“ zanechajúc dočasne rodinu v Selenči Báčke v Srbsku. Kaňova korešpondencia, ktorá vznikla pri jeho pobyte v ČSR s bývalými druhmi z 12. streleckého pluku M. R. Štefánika československých légií v Rusku je o. i. osobitým svedectvom o dezilúzii z pomerov v československej republike. SNA, Zb. Československé légie (1890) 1914-1920 (1948), k. 3 sign. 1c, Korešpondencia legionárov, Jozef Kaňa.

⁵⁰ PICHlíK-KLIPA-ZABLOUDILOVÁ, ref. 14, s. 256.

zodpovedala možnostiam novej československej spoločnosti. Subjektívne toto spoločenstvo bolo vnímané ako rodina, a táto predstava bratského spoločenstva silne poznačila aj projekciu o sociálnych, medziľudských vzťahoch v novej „Republike“, ktorá bola zatiaľ skôr biblickým Sionom než realitou. Nie je to prekvapujúce, „Republika“ bola vo svojej podstate pre drvivú väčšinu legionárov utópiou v pravom zmysle tohto slova. Okrem niekoľkých rokov života v legionárskej komunite, ktorá predstavovala aj alternatívnu spoločnosť voči tej, ktorá ich odlúčila od rodín na začiatku Veľkej vojny, nikdy v nej dovtedy (a vlastne ani potom) nežili.

Vojna okrem jednoznačne deštruktívnych dôsledkov a otrasných frontových a zajateckých zážitkov priniesla generácii mužov-vojakov sociálne skúsenosti, ktoré boli napriek všetkému vnímané pozitívne a ktoré v civilnom živote nachádzali v istých aspektoch (spolupatričnosť, súdržnosť, vzájomná podpora, pomoc a ochrana, dôvernosť až intimita vzájomných vzťahov) obdobu nanajvyš v rodinných spoločenstvách. Sociálne vykorenenie, prostredie existenčnej núdze a neistota prežitia vôbec vytváralo predpoklady, aby spontánne vzniknuté vzťahy mužov v armáde a v zajatí napĺňali spomínané aspekty mnohokrát dokonca intenzívnejšie než tradičné príbuzenské komunity doma. U legionárov, ako podskupiny vojnovkej generácie mužov, boli tieto predpoklady synergicky posilnené pôsobením ideologických faktorov, výrazne sa spolupodieľajúcich na formovaní vojenskej komunity so špecifickou sieťou fiktívnych príbuzenských vzťahov. Napriek diskrepanciám medzi jednotlivými rovinami legionárskeho života – ideologickou, organizačnou (formálnou) a každodennou neformálnou sférou – zanechala životná skúsenosť v légiách výrazné stopy v sociálnych hodnotách u jej príslušníkov. Tie v rôznej miere kontrastovali s hodnotami a princípmi dynamicky sa meniacej a záujmovo rozdrobenej povojnovej spoločnosti, do ktorej sa vracali. V protiklade k nej boli legionári skôr nositelia hodnôt *pospolitosti*,⁵¹ ako bola chápaná v dobovom diskurze sociálnych vied. Pónímala sa ako sociálny organizmus na rozdiel od *spoločnosti*, ktorá bola sociálnou organizáciou. Jej organickosť zakladala jednotná vôľa ako jej psychologická báza, idealizmus a silný pocit spolupatričnosti v medziľudských vzťahoch.

Mgr. Juraj Benko, PhD. je vedeckým pracovníkom Historického ústavu. Zaoberá sa výskumom dejín socialistického a komunistického hnutia, dejinami medzivojnového Československa a v rámci nich ideológiou, propagandou a formovaním politických identít. Podrobnejšie: http://www.history.sav.sk/cv/benko_juraj.pdf

⁵¹ Pospolitosť predstavoval „ideálny typ“ v sociológii Ferdinanda Tönniesa (TÖNNIES, Ferdinand. *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Leipzig 1887, 1920, 1924, 1925, 1935. Spolu s termínom spoločnosť, ktorého je protikladom, je základným pojmom jeho systému a v rámci neho aj základným typom sociálnych útvarov. Zakladá ho na psychologickú bázu – na „podstatnej vôli“ –, zatiaľ čo spoločnosť na úmyselnosti. GEIST, ref. 10, s. 282-283.